

T.C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

0907 - BY 87 - 009 - 025

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ IV

(PROF.DR. ÖMER YİĞİTBAŞI'NA ARMAĞAN)

ZAHİDLİK NEDİR, DÜNYÂ — AHİRET DENGESİ NASIL KURULUR?

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Bilindiği üzere, insanoglu üstün bir yaratılışa sâhiptir. Onun dışındaki hemen bütün varlıklar, cansızlar, bitkiler ve hayvanlar insanın hizmetindedir. (1) Maddî yapısı da hârikulûde olmakla beraber, insanı asıl üstün kılan rûhu, aklı, gönlü yani onun mânevî yönüdür.

Aslında insan maddî âlemle ilâhî âlem arasında bir köprü durumdadır. Onun iki önemli unsurundan biri olan bedeni madde âlemine âittir, rûhu ise nefha-i ilâhîdir (2). Bu sebeple insan, her iki âlemle de münâsebet hâlinde olma imkânına sâhiptir. Burada Hz. Ali'nin meşhur beytini hatırlamakta fayda var: «Sen kendini küçük bir cisim zannediyorsun, oysa sende büyük bir âlem gizlidir.» (3) Nitekim, insana evvelce «âlem-i suğra» denirken bilâhere «âlem-i kübrâ» denir olmuştur. (4).

Sıradan bir canlı olmadığını bilmesi ve kendi değerini anlayıp ona göre davranması amacıyla Seyh Galib (ö: 1213/1799) de şöyle seslenir:

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dide-i ekvân olan âdemsin sen (5)

Bunca nîmetin, böylesine büyük üstünlüğün bir hikmeti, bir bedeli olmak gerekmez mi? Bu noktada, niçin yaratıldık? sorusu hatıra gelecektir. İslâm Dînine göre bu sorunun cevâbını şu âyette bulabiliyoruz.

(1) «Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.» (Câsiye, 45/13).

(2) «Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip rûhundan ona üfleyen Allah'tır.» (Secde, 32/7-9)

(3) Divan-ı Ali b. Ebî Talib, 30, Bulak 1251.

(4) Bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 50; ayrıca bk. Tehânevî, Keşşâfu Istilahâtı'l-Fünûn, II, 1055.

(5) Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh Galib Divanından Seçmeler, 10, İstanbul 1971.

«Ben cinleri ve insanları, ancak beni tanıyıp bana ibâdet etsinler diye yarattım» (Zâriyat, 51/56). Demek ki insanın asıl yaratılış gayesi Allah'ı bilmek ve O'na kulluk etmektir. Ayetin metninde geçen «Bana ibâdet etsinler diye» (li ya'büdün) ifadesi, tefsirlerde «Beni tanısınlar diye» (li ya'rifün) şeklinde açıklanmıştır (6). Zira tanımadan kulluk olmaz.

Acabâ nasıl bir kulluk bekleniyor? İslâm literatüründe Cibrîl Hadisi diye bilinen meşhur hadiste İhsan derecesinden söz edilir: «İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor» (7). Buradaki kulluk, meselâ namaz ve oruç gibi formel ibâdetlerin yapılış ânına inhisar etmese gerektir. Çünkü insan sadece ibâdet ânında değil, her an kulluktur. Dolayısıyla her an kendini Allah'ın huzûrunda hissetmek ve ona göre davranmak durumundadır.

Bu hadis İslâm'da rûhî ve tasavvufî hayâtın önemli dayanak ve hareket noktalarından biri olmuştur. Tasavvufun başlangıcı olan İslâm zühdü'nün gelişmesindeki âmillerden biri de bu hadistir (8). Tasavvuf anlayışına göre, Allah'ı görür gibi hareket edebilmek için; kendimizi görmemek, Allahtan' gayri şeylerden (mâsivâ) vaz geçmek gerekir (9). Çünkü mâsivâdan vaz geçilmediği takdirde, bırakın Allah'ı görür gibi davranmayı, arzu ve isteklerin putlaştırılması, taparcasına onların peşinde sürüklenilmesi söz konusudur. Kur'an bu tehlikeye şöyle dikkat çeker: «Hevâ ve hevesini tanrı edineni gördün mü?» (Furkan, 25/43 ve Câsiye 45/23) (10).

Kendini görmemek ve mâsivâdan vaz geçmek söz konusu olunca, işin zor tarafı başlıyor demektir. Bu, biraz evel mükemmel diye vasıflandır-

-
- (6) Bk. Râzî, Tefsir, XXVII, 234, Mısır tsz.; Bursevî, Rûhu'l-Beyan, IV, 117; Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VI, 4546.
- (7) İman, İslâm, İhsan şeklinde bir sıralamanın söz konusu edildiği bu hadis, hemen bütün hadis kitaplarında yer almaktadır. Bk. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1; Tirmizî, İman, 4.
- (8) Bk. İbrahim Ağâh Çubukçu İslâm'da Tasavvuf, A.Ü: İlahiyat F.D. c. VIII, s. 104, Ankara 1961.
- (9) Bkz. Hucvirî, Keşfü'l-Mahcub, çev. S. Uludağ (Hakikat Bilgisi), 118, İstanbul 1982.
- (10) Böylesi, Hakkı düşünmeyip keyfi ne isterse onu mâbud edinir, kendi zevkinin sevdâsına düşer. İbn Abbas «Hevâ ve heves bir ilâhtır» der. Bir kimşenin tabiatı bir şeye yönelir, ona uyar ve arkasından giderse, o sanki hevâ ve hevesini ilâh haline getirmiş olur. Bk. Râzî, Tefsir, XXIV86; Rûhu'l-Beyan, II, 812; Hak Dini Kur'an Dili, VI, 4321.

duğumuz insanın yapısından gelen bir zorluktur. Tekrarlamak gerekirse insan, bedenle rûhun birleşmesinden, başka bir ifâdeyle madde ile mânâ karışımından ibâret bir varlıktır. Yani bir bakıma zıtların birleşmesi söz konusudur.

İnsanın maddî ve mânevî bakımından mutluluğu, iyi bir kul olabilmesi, maddesi ile mânâsı arasındaki dengeyi kurabilmesine bağlıdır. Bu, aynı zamanda bedeni ile rûhu dünyâsı ile âhireti arasındaki denge demektir.

Ne var ki bu kurulması oldukça zor bir dengedir. Ruh ve mânâ aleyhine kolayca bozulması sözkonusudur. İnsanın bedeni, bedene bağlı güçleri elle tutulup gözle görülen müşahhas unsurlardır. Belirti ve tesirleri açık seçiktir, Arzu ve istekleri kısa vâdede ve kolay netice alabilir mâhiyettedir. Dolayısıyla insan üzerindeki etkisi daha belirgin olarak görülür. İnsan canlı bir varlıktır. Her canlıda olduğu gibi ihtiyaçlarını karşılamak, neslini devam ettirmek içgüdüsüne sâhiptir. Bunların sağlanması ile ilgili istek, arzu ve ihtiraslar mayasına biraz da fazlasıyla konmuştur. Aslında bu tabii bir durum, hattâ bir tabiat kanudur ⁽¹¹⁾.

İşte insanın yapısındaki bütün bu özelliklerden dolayı, kolayca madde mânâyı beden rûhu, dünyâ âhireti mağlûb edip devre dışı bırakabilir. Bu sebeple, insandaki rûhun, mânevî cihetin kollanması şart oluyor. Bu kollama işini de **d i n** kurumu üzerine almıştır. Yukarıda insanın mutluluğunun iki unsuru arasındaki dengede olduğunu söylemiştik. İslâm'a göre yapılan din târiflerinden birinde bu mutluluk mühim bir amaç olarak dikkati çeker: «Din, insanların dünyâ ve âhirette mutluluğunu sağlamak için Allah tarafından konmuş bir kanundur.» ⁽¹²⁾

Bedenle ruh, madde ile mânâ, dünyâ ile âhiret arasındaki dengeyi sağlayabilmek için İslâm Dîni'nde bir takım esaslar yer alır: Zühd, Tevekkül, Kanaat, Cömertlik vb. gibi. İslâm'da amelî yönü itibâriyle Tasavvuf, kısaca, dînin yaşanır hâle gelmesi demektir. Bu da bir takım pren-

(11) «Peygamber; hevâ ve hevesi, âdemoğlunun balçığı ve hamuru ile yoğrulmuş buyurduğu için Adem'in tıynetinin terkibi ve âdemoğlunun rûhunun gıdasıdır.» Hucviri, Kesfü'l-Mahcub terc. 323.

(12) BK. Tehânevî, Keşşaf, I, 503; Ahmet Hamdi Akseki, İslâm Dini, 7, Ankara 1974.

siplerin söz hâminden çıkıp fiil hâline gelmesi ile olur. (13) Bu bakımdan adı geçen esaslar, tasavvufta önemli birer umde olup teorik ve pratik yönleri itibariyle hayli geliştirilmişlerdir Bunlar arasında asıl Zühd konusu üzerinde durmak istiyoruz. Zühd veya zâhidlik, sâdece bir tasavvuf terimi değil, açıklamaya çalışacağımız yönü itibariyle her müslümanı ilgilendiren bir prensiptir.

Zühd, lügatte bir şeye rağbet etmemek, küçümseyip terk etmek, yüz çevirmek demektir. (14) Tasavvufta zühd ise, bu yolun mensûbunun dünyaya ve eşyaya, kısaca Allah'tan gayri şeylere, yâni mâsivâyâ karşı takındığı dikkatli, hattâ olumsuz diyebileceğimiz tavrı ifâde eder. Klâsik tasavvufta makamlardan biridir. (15) Kelime Kur'an'da bir yerde geçer. Kardeşleri tarafından kuyuya atılıp da bir kervanın bulduğu Yusuf peygamberin durumu hikâyeye edilirken şöyle denir: «Onu (Yusuf'u) az bir fiyatla, bir kaç dirheme sattılar, onun hakkında r a ğ b e t s i z idiler» (Yusuf, 12/20). Ayette geçen «zâhidîn» kelimesi daha çok ticârî mâhiyette olup, rağbet göstermeme anlamındadır; burada rûhânî bir mânâ söz konusu değildir. (16) Bununla birlikte, kelime olarak değilse de mânâ olarak; yâni geçici şeylere ve dünyânın malına mülküne önem vermemek, âhireti dünyâyâ tercih etmek demek olan zühd anlayışına Kur'an'da çokça yer verilir:

«Bilin ki dünyâ hayâtı oyun ve eğlenceden, süsten, aranızda övünme ve böbürlenme aracı olmaktan, mal ve evlât çoğaltma yarışından ibâret tır. Oysa dünyâ hayâtı bir yağmura benzer ki, bitirdiği nebatlar çiftçilerin hoşuna gider, sonra kuruyuverir, bakarsın sararıp solmuş un u-

(13) «Tasavvuf, sûfi kali hâle tebdil eylemektir, bil.» Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1066/1655)'ye âit «Tasavvuf» manzumesi için bk. M. Ali Aynî, Tasavvuf 62, İstanbul 1969.

(14) Zühd, dünyâyâ karşı rağbet ve hırsı gidermektir. Bk. İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Z-H-D mad. «Zühd, bir nesneye rağbetsiz olmak mânâsınadır. Bazıları zühd dinde, zehâdet dünyâda olan perhizkârlıktır der.» Kamuş, Z-H-D mad.

(15) Tasavvuf terimi olarak m a k a m kulun tekrar ede ede kazandığı ahlâk ve mertebe demektir. Hal ise, kulun kasdı teşebbüsüsü olmadan kalbe gelen neş'e hüzn, kabz, bastığı gibi mânâlardır. Makam kesbî halse vehbidir. Bk. Kuşeyrî, Risâle, 53-54, Kahire 1386/1966, (Tercümesi için bk. Süleyman Uludağ, Kuşeyrî Risâlesi, 144-145, İstanbul 1978; Hucvirî, 289.

(16) Lisânu'l-Arab, Z-H-D mad.; Çubukçu, Anılan makale; Suad el-Hakîm, Mu'cemü's-Sûfi, 552, Beyrut 1401/1981.

ZÂHİDLİK NEDİR, DÜNYÂ — AHİRET DENGESİ NASIL KURULUR?

fak olmuş, dağılıp gitmiştir (...) Dünyâ hayâtı ancak kâ'ir aldanış metâm-
dan ibârettir» (Hadîd, 57/20).

«Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünyâ hayâtının geçici nimetleridir. Asıl varılacak güzel yer Allah katındadır» (Âl-i Imrân, 3/14).

«Bu dünyâ hayâtı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise gerçek hayâtın tâ kendisidir» (Ankebût, 29/64)

Mal ve oğullar dünyâ hayâtının süsüdür» (Kehf, 18/46)

«Rabbinin adını an, her şeyden ilginj kesip bütün kalbinle O'na yönel (tebettül)» (Müzzemmil, 73/18).

«O gün mal ve evlât fayda vermez, ancak Allah'a kalb-i selimle gelenler müstesnâ» (Şuarâ, 26/88-89).

«Ey insanlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Böyle olanlar hüsrâna uğrayanlardır» (Münâfikun, 63/9).

Hz. Peygamber'in ve ashâbının yaşayışı oldukça zâhidâne idi. Tarihçiler onların bu hallerini överler (17). Hz. Muhammed, daha peygamberlikten önce başlayan riyâzet ve tefekkür hayâtını ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Onun alçak gönüllülüğü kıt kanaat yiyip içmesi, cömertliği, fakirliği zenginlikten çok sevdiği, bilhassa Hadis kitaplarının ilgili bölümlerindeki malzeme ile çok iyi anlaşılmaktadır. Her zaman bulamadığı için değil, fakat dünyevî şeylere kıymet vermediği için zâhidâne yaşayışı tercih ediyordu. Şöyle diyor: «Kul veya melik bir peygamber olmak arasında muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzu gösterme mi işâret etti. Dedim ki, hayır kul peygamber olacağım, bir gün doyar bir gün aç kalırım» (18)

Ashâbına da dünyâyâ kapılmamayı söyler; nâfile namaz, zikir, tevekkül sabır ve tevbe ile Allah'a yaklaşmalarını tavsiye ederdi. Hadis kitaplarının Zühd, Rikak, Birr, Tevbe gibi bölümlerinde zâhidliğe teşvik eden bir çok hadis yer almaktadır:

(17) De Lacy O'leary, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, çev. H. Yurdaydın-Y. Kutluay, 57, Ankara 1959.

(18) Es-Serrac, el-Lumau fi't-Tasavvuf, 134, Mısır 1380/1960, Leiden bs. 96, 1914.

«Dünyâda zâhid ol ki Allah seni sevsin, insanların elindeki şeylere karşı da zâhidce davran ki onlar da seni sevsin.» (19)

«Dünyâyâ karşı zâhid olan ve az konuşan birisini gördüğünüz vakit, ona yaklaşınız. Çünkü o hikmet telkin eder.» (20)

«Benimle dünyânın misâli bir ağacını gölgesinde bir süre dinlenip sonra da kalkıp giden bir yolcunun hâline benzer.» (21)

«Ahirete göre dünyânın değeri, parmağı denize daldırınca, üzerinde kalacak deniz suyunun mikdârı kadardır.» (22)

«Paraya pula kul olanın burnu yere sürtülsün» (23)

«Zenginlik, mal mülk çokluğu değildir, fakat asıl zenginlik gönül zenginliğidir.» (24)

«Allah kimi hidâyete erdirmek isterse kalbini İslâmiyet'e açar» (En'am, 6/125.) Buradaki kalbin açılması (şerh-i sadr) hakkındaki bir soru üzerine Hz. Peygamber: «O, Allah'ın kalbe bıraktığı bir nurdur ki kalb onunla açılır ve genişler.» der. Bunun bir belirtisi olup olmadığı sorulunca da: «Evet vardır gurur diyârından uzaklaşmak, ebedî âleme yönelmek ve ölümden önce ona hazırlanmaktır.» diye cevap verir. (25)

Peygamberimizin arkadaşlarının da mâsivâyâ değer vermedikleri, son derece sâde yaşadıkları bilinmektedir. Çoğunluk itibâriyle onlar da zühd ve takvâ yolunu seçmişlerdi. Bunlardan bir zümrenin Hz. Peygamber'le birlikte, uzun gece ibâdetleri yaptıklarını şu mealdeki âyetlerden anlıyoruz: «Seninle berâber bir topluluk da böyle yapar» (Müzzemmil, 74/20) «Geceleri az uyurlardı, seherlerde istiğfar ederlerdi» (Zâriyat, 51/17-18). İlk sûfilerin hayat ve görüşleri için önemli bir kaynak olan Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1039)'nın Hilyetü'l-Evliyâ'sında, başta Suf-

(19) İbn Mâce, Zühd, 1.

(20) İbn Mâce, Zühd, 3

(21) İbn Mâce, Zühd, 3

(22) Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3; Müslim, Cennet, 55.

(23) İbn Mâce, Zühd, 8; Zuhârî, Rikak, 10.

(24) Buhârî, Rikak, 15; İbn Mâce, Zühd, 9.

(25) İbn Kesîr, Tefîr, II, 174, Mısır tsz. Hak Dini Kur'an Dili, III, 2050. Hadis için bk. el-Hâkim, el-Müstedrek, IV, 311. Mutasavvıflar, Hz. Peygamber'in bu açıklamasını zühd olarak kabul ederler. Bk. Ebû Talib el-Mekkî, Kutü'l-Kulûb, I, 509, Mısır 1381/1961; Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, IV, 274, Kahire 1387/1968; Gazâlî, K, Erbaîn, 201, Kahire 1344.

fa Ashâbı olmak üzere, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından zühd ve takvâsı ile temâyüz etmiş olanları sırasıyla anlatılır.

Hz. Peygamber ve sahâbe devrinde ruhlara hâkim bulunan, bâriz özelliği Allah korkusu ve âhîret sevgisi olan ve «İslâm zühdü» diye ifâde edilen anlayış ve tavır, İslâm'daki tasavvuf hareketinin başlangıcını teşkil etmiştir. (26)

Sahâbe devrindeki zâhidlik anlayışı bâzılarınca çok aşırı hâle getirildiği vakit, bizzat Hz. Peygamber tarafından mâkul bir çizgiye indirilirdi. (27) Peygamberimizden sonraki devirlerde zühd hareketi gittikçe şiddetlenerek devam etmiştir. Bir takım psikolojik ve sosyal âmillerin de bu konuda rolü olduğundan söz edilir. İslâm topluluğunun sür'atle genişlemesi, bunun sonucunda karşılaşılan çeşitli kültür ve medeniyetler; siyâsî kavgalar ve savaşlar sırasındaki sosyal hâdiseler, idârecilerin baskı ve zulümleri, müslüman halkta zâhidlik eğilimini arttıran sebepler olarak görülür. Gerçekten Hz. Osman zamânında başlayıp, Hz. Ali döneminde alevlenen siyâsî kavgalar, ileri gelen müslümanların bile birbirine düşmesi, dünyâdan nefreti körüklemeye yetip artacak sebeplerdendir. Emevî saltanatından itibaren ise, başta idârî kademedede olmak üzere bir lüks, israf ve sefâhet düşkünlüğü dikkati çeker. (28)

Bu aşırı zevkperestlik ve dünyâ bağıllığına karşı bir tepkinin doğması tabîî idi. Bu tepki zâhidlerden gelmiştir. Zâhid sahâbilerden biri olan Ebû Zer Gıfârî (ö. 32 652) ile Şam vâlisi Muâviye arasında «Altın

(26) Ali Sâmî en-neşâr, Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm, 29, İskenderiye 1962; Süleyman Ateş, İslâm Tasavvufu, 37, Ankara 1976.

(27) Devamlı oruç tutmak, bütün gece namaz kılmak ve hiç evlenmemek isteyenlere: «İçinizde Allah'tan en çok korkanınız ben olduğum halde böyle yapmıyorum...» diyerek izin vermemiştir. Bk. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 1. Aşırı ibâdet yüzünden eşini ihmal eden Abdullah b. Amr'ı da şöyle ikaz etmiştir: «...Senin üzerinde nefsinin hakkı vardır, eşinin hakkı vardır. Bazı günler oruç tut, bâzan tutma. Gecenin bir kısmında namaz kıl, ama bir kısmında uyu.» Bk. Buhârî, Teheccüd, 20; Müslim, Siyam, 35.

(28) Yezid b. Muâviye'nin her gün içki içtiği, II. Yezid'in, câriyesi Habâbe'ye düşkünlüğü, kumar ve içki iptilâsı. II. Velid'in ağzına kadar şarapla doldurduğu bir havuzda hem yüzüp hem içmesi ve dîni konulardaki lâubâlikleri ayyuka çıkmıştır. Bkz. Philip Hitti, İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, II, 358, İstanbul 1980. Krş. İbnü'l-Esir, el-Kâmil, V, 121, Beyrut 1965; Hasan İbrahim Hasan, Târihu'l-İslâm, I, 349, Kahire 1979.

ve gümüğü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları can yakıcı bir azabla müjdele» (Tevbe, 9/34) âyetinin yorumu hakkında çıkan tartışma bunun belirgin bir örneğidir. Vâlinin şikâyeti üzerine halife Osman tarafından Medîne'ye çağrılan bu meşhur sahâbinin dıvarda bir köy olan Rebeze'de ikamete memur edildiği bilinmektedir. (29)

Tabiîn ve tebe-i tâbiîn devrinde «zâhidler» ve «âbidler» denen, dîni ve uhrevî konulara daha çok önem veren bu zümrenin, hicrî II/m.VIII. asır ortalarından itibaren «sûfî» diye anılmaya başladığı, hareketin adının da artık T a s a v v u f olduğu bilinmektedir. (30)

Buraya kadar bâzı ip uçları ile dayanaklarını ve kısaca tarihî seyrini vermeye çalıştığımız zâhidlik anlayışını, tasavvuf kaynaklarına dayanarak şimdi biraz daha ayrıntılı biçimde ele alacağız. Asıl amacımız, verilecek bilgiler ışığında, hem olgun bir dîni hayat yaşamamanın hem de dış dünyâ ve maddî hayatla yeterince ilgilenmenin mümkün olup olamayacağına tartışmasını yapmak ve böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz madde-mânâ dengesini kurmaya çalışmaktır.

Şunu hemen belirtelim ki, Kur'ân âyetlerine göre bu dengenin kolaylıkla kurulduğunu göstermek mümkündür. Yukarıda meâlini verdiğimiz âyetlere göre, Kur'an'ın dünyâ hayâtına, mal ve çocuklara pek de iyi gözle bakmadığı söylenebilir. Gerçekten, dünyânın bir oyun ve eğlenmeden ibâret ve asıl hayâtın âhiret yurdunda olduğu, yağmurdan sonra yeşerip de zamanla kuruyuveren otlar durumunda olan dünyâ hayâtına aldanmamak gerektiği ifade edilir. Böylece dünyânın, geçici ve boş olduğu söylenerek yerildiği görülür. Ama aynı Kur'an'da zekât, sadaka, yardımlaşma, cihad ve düşmanın silâhıyla silâhlanma üzerinde de durulur. Bu meselede dünyâ-âhiret dengesini sağlayabilecek âyet şu olacaktır:

«Allah'ın sana verdiği şeylerle âhiret yurdunu gözet. Dünyâdan da

(29) Taberî, Tarih, IV, 283-284, Beyrut tsz.; İbn Sa'd, Tabakat, IV, 226; Beyrut 1377/1957; Yakut, Mu'cemü'l-Büldân, Rebeze md.; Goldziher, el-Akîde ve's-Şerîa fi'l-İslâm (ar. tr.), s. 130, Mısır 1378/1959.

(30) Bk. Kuşeyrî, Risâle, 12.

nasibini unutma. Allah'n sana yaptığı gibi sen de iyilik yap...» (Kasas, 28/77) (31).

Mal mülk ve çocuk çocuk dünyâ nimetleri içerisinde başta gelenlerdendir. Şu iki âyet bu konuda birbirine zıt gibi görünmektedir: «Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir imtihan (fitne)dir» (Teğâbün, 64/15). «Mal ve oğullar dünyâ hayâtının süsüdür» (Kehf, 18/46).

Demek ki, mal ve evlât bazan imtihan (fitne), bazan da hayâtın süsü durumundadır. Fakat asıl olan kalb-i selîmdir: «O gün ne mal ne de evlât fayda vermez, ancak selim kalble gelenler müsnesnâ» (Şuarâ, 26/88) (32) Bu konudaki dengenin sırlarını, yâni mal ve çocukların verebileceği zararları bertaraf edip kalb-i selimle gidebilmenin yollarını da şu iki âyette bulabiliyoruz:

«Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın böyle olanlar hüsrâna uğrayanlardır» (Münâfikun 63/9.) «Öyle kimseler ki ne ticâret ne alım-satım onları Allah'ı anmaktan alıkoymaz» (Nur, 24/37).

Bu son iki âyete göre, dünyâ hayâtının sembolü olarak görebileceğimiz çocuk çocuk (33), mal, ticâret ve her türlü alış veriş hakkında şunu

(31) Bursevî dünyâdan nasibi şöyle açıklar: «Onunla âhiretini kazanman veya yetecek kadarını alıp, gerisini bırakmandır.» Rûhu'l-Beyan, II, 952. Hamdi Yazır şöyle der: Dünyâdan nasibi, bâzıları helâl dünyâ rızkı ve meşrû dünyâ zevki diye açıklamak istemişlerse de, o geçici dünyânın tâ kendisidir. Asıl dünyâdan nasib «Dünyâ âhiretin tarlasıdır.» gereğince, âhirete kalacak amel demektir. Yoksa dünyâdan nasip nihâyet bir kefendir. Bk. Hak Dini Kur'an Dili, V, 3755.

(32) Mal ve çocuğun faydası ve «selim kalb» konusunda Râzî ile Bursevî'nin görüşleri farklıdır. Râzî'ye göre, malını Allah yolunda sarf edip, çocuğunu iyi yetiştiren kimsenin kalbi selâmet üzere olacağından ona mal ve çocuk zarar değil fayda verir. Selim kalb, cehâlet ve kötü huydan, bozuk inançtan dünyevî arzu ve lezzetlerden boşalan kalbdır. Bk. Tefsir, XXIV, 150-151. Bursevî'ye göre ise, iyi yolda da sarfedilse mal kimseye fayda vermez. Sefaate ehil de olsa çocuklar kimseyi kurtaramaz. İllâ selim kalb lâzım. Yani ihlâslı, küfür ve nifaktan sâlim, iyi oluşuyla bütün beden; de iyi kulan kalb. Kalb-i selimin üç alâmeti vardır: 1— Kimseyi incitmez, 2— Kimseden incinmez, 3— Yanılan iyilikten karşılık beklemez. Bk. Rûhu'l-Beyan, II, 858.

(33) Dünyâ işlerinin en mübremi olarak mal ve evlât işleri görülür. Maksat bunlarla hiç meşgul olmamak değil, fakat bunların Allah'ı anmaktan alıkoymaması esastır. Bk. Hak Dini Kur'an Dili, VII, 5051.

söylemek mümkündür: Bütün bunlar, insanla Allah arasında perde olmadığı, insanı Allah'tan alıkoymadığı takdirde bir değer ifâde ederler. Aksi halde kişiye zarar verirler.

Şimdi bu durumun tasavvufun zühd anlayışında nasıl ele alınıp değerlendirildiğini göstermeye çalışalım. «Zühd, âhiretin güzelliklerine nisbetle dünyânın değersiz olduğuna inanarak onu terketmektir.» Görüldüğü üzere, İslâm imânının temel esaslarından biri olan âhiret inancı, zühdün de asıl unsurlarından biridir. Çünkü buradaki t e r k, âhireti düşünerek, oraya daha çok değer verildiği için söz konusu olmaktadır. Nitekim âhirete inanmaksızın dünyâyı terk edenler de olabilir. Bu, zühd değildir. Gazâlî, insanların ilgisini çekmek için böyle bir yola baş vurulabileceğini söyler. (34)

Zühdün amacı mâsivâ ile ilgiyi keserek, bütün varlığı ile Allah'a yönelebilmektir. Bu, yukarıda sözü geçen ihsan derecesine yani Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etme seviyesine ulaşmakla mümkün olur. Nitekim «İhsan, zâhidlerin makamıdır, o yakînin sıfatıdır. Zühd, yakîn sâhibinin hâlidir.» (35) Böyle bir seviyeye ulaşmak kolay değildir. Beşer olarak insanın çeşitli arzû ve istekleri, kısaca n e f s'i vardır. Onu yenmeden zühdü gerçekleştirmek mümkün olmaz. «Kim ki fânî hayat ve onun bütün maddî varlığı karşısında nefsi ile mücâhede ederek ve Allah yolunda infakta bulunarak zühd sâhibi olursa dünyâda zâhid olmuş olur. Dünyada zâhid ol ki Allah seni sevsin (36), hadîsine göre böyleleri Allah'ın sevgisine nâil olur. Bu bakımdan, mücâhede amellerin en fazîletlisi sayılır, çünkü o zühdün gerçeğidir.» (37) Abdurrahmân Dârânî (215/830) evvelce zikri geçen kalb-i selim'i «İçinde Allah'tan başkası bulunmayan kalbdir» diye izah eder. Bu da dünyâdan yüz çevirmekle ve kalbin, âhiret için dünyâ meşgûliyetini terk etmesi sûretiyle gerçekleşir. (38)

Acabâ terk edilmesi veya yüz çevrilmesi istenen dünyâ ile kasdedilen nedir, bunun nasıl bir mâhiyeti vardır? Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, zühd konusu olan ve terk edilmesi gereken «dünyâ», arz yâni üzerinde yaşadığımız toprak parçası veya yer yüzü demek değildir.

(34) Bk. İhyâ, IV, 272.

(35) Ebû Talîb el-Mekki, Kutü'l-Kulûb, I, 492

(36) İbn Mâce, Zühd, 1.

(37) Kutü'l-Kulûb I, 501.

(38) İhyâ, IV, 284.

İlk sūfî müelliflerden biri olan Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), ilgili âyetlerin yorumunu yaparken bunu şöyle açıklar:

«Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünyâ hayâtının nimetleridir» (Âl-i İmrân, 3/14). Burada yedi şeye aşırı sevgi beslemek söz konusudur ki bunlar, devrin icaplarına göre fizyolojik ve maddî hayat için gerekli olan şeylerdir. Âyette bu yedi şey kısaca dünyâ (metâu'd-dünyâ) olarak ifâde edilmektedir. Bunun da esâsı, aşırı sevgi beslemek (hubbü's-şehvât)'tir. Demek ki ihtiyaç maddeler dünyâ değildir, çünkü zarûridir. Bunlara karşı duyulacak istek dünyâ sayılmaz. (39)

Hadîd sûresinin 20. âyetinde ise dünyânın beş özelliğine işaret edilir: «Bilin ki, dünyâ hayâtı oyun eğlence, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sâhibi olmaktan ibârettir.» «Sonra bu beş şey iki olarak hulâsa edilir: «Dünyâ hayâtı bir oyun ve eğlenceden ibârettir» (Ankebût, 29/64). Oyun ve eğlence (Leibün ve lehvün) ifâdelerini de bire indirmek mümkündür ki bu da hevâ ve heves (hevâ)'dir. Bu izah şu âyetlere dayanmaktadır: «Artık kim azıp dünyâ hayâtını seçerek tercih etmişse her halde onun varacağı yer cehennemdir. Kim de Rabbinin makamından korkup nefsini hevâ ve heves'ten alıkoymuşsa, şüphesiz onun varacağı yer cennettir» (Nâziât, 79/37-41). Demek ki dünyâ, hevâ ve hevese uymak ve her konuda onun peşinde koşmaktır. O halde zühd demek her bakımdan hevâ ve hevese aykırı davranmak demektir. (40)

El-Mekkî'nin bu izahlarından anlaşıldığına göre, yüz çevirilmesi ve terk edilmesi gereken dünyâ'dan maksat aşırı ihtiraslar (hubbü's-şehvât) ve nefsin istekleri (hevâ) demek oluyor. (41) Bir başka ifâdeyle «Dünyâ nefsin hazları demektir, mal mülk ve para demek değildir.» (42)

(39) Bk. Kutû'l-Kulûb, I, 498. «Allah İbrahim peygambere, ihtiyaç maddeleri dünyâ değildir, diye vahyetti.» Bk. a.g. yer; İhyâ, IV, 298.

(40) Kutû'l-Kulûb, I, 499.

(41) Dünyâ, «en yakın» yahut «pek alçak» mânâsına gelir. Kur'an'da âhiret mukabili olarak hep «el-hayâtü'd-dünyâ» şeklinde geçer. Dünyâ hayâtı isim tamlaması olarak «dünyânın hayâtı demek değildir. Sıfat tamlaması olarak dünyâ denilen hayat, yâni süflî alçak hayat veya hâlen içinde bulunduğumuz en yakın hayat demektir. Bk. Hak Dini Kur'an Dili, I, 403.

(42) Tehâvî, Keşşaf, I, 505.

Yukarıda sözü edilen Hadîd sûresinin 20. âyetine âit iki ayrı tefsirde yer alan şu görüşler de tasavvufî anlayış paralelindedir. Bu âyete göre kötüleneren doğrudan doğruya dünyâ hayâtının kendisi olamaz. Zirâ insan yer yüzünde halife kılınmıştır. Hayat boş yere yaratılmamıştır. «Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık» (Sâd, 38/27), buyrulur. O halde kötüleneren, dünyâ hayâtı değil bu hayâtın hevâ ve heves uğrunda kullanılmasıdır. (43) Sûfî bir müfessir de benzer fikre sâhiptir: Çalışıp kazananlar, çarşı pazar esnafı vb. iyi niyetle ve takvâ ile kulların işlerini yapıyorlarsa, bu sebeple nâil olacakları şey ancak sevaptır. Böyle bir dünyâ işi kötüleneren bir şey değildir. Aslında dünyâyı kötüleneren kendi annesini kötülenermiş demektir. Zirâ dünyâyâ nisbet edilen bütün kötülükler onun işi değil çocuklarının işidir. Kötülük dünyâyâ âit değil, onu işleyen kula âittir. Dünyâ insanın bineğidir. Unutmamalı ki âhîret de bu dünyâda kazanılır. (44)

Aslında yukarıdaki âyetlerde (Âl-i Imrân, 14 ve Hadîd, 20) insanın yaradılışında, mayasında var olan bir eğilime ve ihtirâsa işâret edilmektedir. İnsanoğlu kadın, evlât, altın, gümüş vb. her türlü dünyâ varlığına düşkündür. Kolay kolay gözü doymaz. Kendisine «Bir vâdi dolusu altın verilse ikincisini ister, ikincisi verilse üçüncüsünü ister. Onun gözünü ancak toprak doldurur...» (45) Çalışıp kazanmak, helâlinden yemek ve giymek de güzeldir. «Allah, nîmetinin eserini kulunun üzerinde görmekten hoşlanır.» (46) «De ki Allah'ın kulları için yarattığı zînet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?» (A'raf, 7/32) buyrulur. Fakat aynı sûrenin bir evvelki âyetinde «Yiyiniz, içiniz israf etmeyiniz!» denmektedir. Demek ki Kur'an'ın gayesi terk değil, düşkünlüğü önlemektir. Çünkü dünyâ istirası insan rûhunu karartır. İnsanı mutlu edecek şey, yakasını bu ihtirâstan kurtarıp Allah sevgisini hedef almaktır. (47) Gazalî dünyevî

(43) Bk. Râzî, Tefsir, XXIX, 233.

(44) Bursevî, Rûhu'l-Beyan, IV, 248, 249.

(45) Buhârî, Rikak, 10.

(46) Tirmizî, Edeb, 54; Ahmed b. Hanbel, II, 311.

(47) Bk. Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim'in Çağdaş Tefsiri, 356, Ankara 1982. Dünyâ hayâtının metâ-ı gurur olması, âhîret talebinden alıkoyması cihetiyledir. Allah'ın rızâsı ve âhîret vesilesi olması hâlinde ne güzel metâdır. İnsan olanlar dünyânın geçici zevklerine kendilerini kaptırmayıp... aşk ve muhabbetle âhîret için çalışmalıdır. Hak Dini Kur'an Dili, VII, 4752.

İhtirasların esiri olan kimseyi ipek böceğinin hâline benzetir: Bu böcek diri iken durmadan kendi üstüne koza örür, sonra içinden çıkmak istese de başaramaz, orada ölüme mahkûmdur. Dünyâ arzularının peşinde koğan kimse de böyledir. Arzu ve isteklerinin zinciri ile kalbini sıkıca bağlamıştır. Bu bağları koparması çok ıstırap verici olur. (48)

Bu hususta her türlü aşırılık zararlıdır. Meselâ dünyâdan nefret eden kimse de dünyâ ile meşgul oluyor demektir. Bu da severek meşgul olmak gibi bir şeydir. Çünkü, Allah'tan başkası ile müsbet veya menfî meşguliyet Allah'la kul arasında bir perdedir. (49) Nitekim, yanında dünyâ aleyhinde verip veriştiiren birisine Râbiatü'l-Adevîyye (ö. 185/801) şöyle demekten kendini alamaz: «Sizin kalbinizde dünyânın bir kıymeti olmasaydı, onu bu kadar kötülemezdiniz» (50)

Mutasavvıfların dünyâyâ bakışlarını şöyle hulâsâ edebiliriz: «Dünyâ alçak bir yerdir. Ondan daha aşağı olan ise onu seven kalbdır». Hz. Ali'nin şu sözü de ihtirasla dünyâyâ bağlananlar için olsa gerektir: «Dünyâ bir leştir. Onu arzu eden, köpeklerin itişip kakışmasına katlanmalıdır.» (51)

«Dünyâ, seni Allah'tan alıkoyan şeydir, zühd ise onu Allah için terk etmektir.» Yani amaçsız bir târik-i dünyâlık söz konusu değildir. Tembellikten dolayı bir terk ediş arzu edilmiyor, bu yüce bir ideal için olmalıdır: «Dünyâyı terk edip de boş duran kimse, nefsinin râhatlığını istiyor demektir.» (52) Kur'an'da tasavvuf anlayışının önemli dayanaklarından biri olan tebettül yani, her şeyden alâkayı kesip Allah'a yönelme (Müzzemmil, 73/8) hakkında Bursevî (1138/1725)'nin söyledikleri de konuya bu yönde açıklık getirmektedir. İki türlü tebettül söz konusudur: 1— Zâhiren alâkayı kesme ki, böylesi kötüdür. Yalınayarak ve çıplak olarak zâhiren yoksulluğunu gösterip, içlerinde hırs dolu olanların hâli böy-

(48) İhyâ, IV, 298

(49) İhyâ, IV, 337-338.

(50) Gazâlî, K. Erbaîn, 207.

(51) Kutü'l-Kulûb, I, 495. Hz. Ali'nin dünyâyı kötüleme (konusunda bir çok sözü bulunduğunu ifâde eden Zeki Mübârek şöyle der: «Bu, onun zühd anlayışını gösterdiği kadar, siyâsî hezîmetini de izah eder.» Et-Tasavvufu'l-İslâmî, II, 102.

(52) a.g.e I, 511.

ledir. 2— İçten alâkayı kesme ki nebilerin ve velîlerin çoğunun hâli budur. (53)

İslâm'da en önemli değer ölçülerinden biri olan niyet ve maksat unsuruna bu konuda da rastlarız: «Allah'ın Kur'an'da kötilediği ve akıllı kişinin kaçınması gereken dünyâ nedir?» sorusuna şöyle cevap verilir: «Dünyevî maksatla yaptığın her şey kötüdür, uhrevî maksatla el attığın şeyler ise böyle değildir.» (54) Tabii buradaki dünyevî sözünden yukarıda açıklandığı üzere, aşırı istek ve ihtiras uğruna yapılan iş anlaşılmalıdır.

Mal mülk konusunda sûfilerin görüşü ise hemen hemen aynı çizgidedir: «İhtiyaç miktarı olan şey dünyevî sayılmaz, aksine dîndir.» (55) El-Mekkî şöyle bir muhâvereye yere verir:

— Bir kimse, malı olduğu halde zâhid olabilir mi?

— Evet, olabilir; bir felâkete mâruz kalınca sabreder, nimetle karşılaşınca da şükreder.

— Tamam, böyle davranır, fakat mal biriktirdiği halde nasıl zâhid olabilir?

— Nimet göreni şükürden, belâyâ uğrayanı sabırdan kim menediyor?

Davud et-Tâî (165/781) ilk sûfilerden olup zâhidliği ile meşhur idi. Babasından kalan miras onun zâhidliğine mâni olmamıştı. Nitekim Peygamberimiz: «İyi mal iyi insan için ne iyî!» buyurur. (56) El-Mekkî'ye göre iyi mal, helâl maldır. İyi insan ise, malını gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda ve onun rızâsı için sarfeden kimsedir. Yine ona göre, Allah dünyâyı hem sevdiğine hem de sevmediğine verir. Allah'ın dünyâyı verip de sevdiği kimse, hevâ ve hevesine uyup Sevgilisine karşı gelmeyen, nef-

(53) Bk. Rûhu'l-Beyan, IV, 503.

(54) Kutü'l-kulûb, I, 543.

(55) İhyâ, IV 298

(56) Ahmed b. Hanbel, IV, 197. Hz. Peygamber, Amr b. As'ı askerî bir vazife ile görevlendirdiği sırada, Allah seni korusun, bol ganimet ihsan etsin; bu vesile ile mala kavuşmanı dilerim, diye duâda bulunur. İslâm'ı mal mülk için kabul etmediğini, isteyerek ve Allah'ın Resûlü ile birlikte olmak amacıyla müslüman olduğunu söyleyen Amr'a Peygamberimiz şöyle hitab eder: «İyi mal iyi insan için ne iyidir.»

sini Allah sevgisine tercih etmeyen kimsedir, esâsen Allah onu dünyâya karşı korur. (57)

Hem dünyâ hayâtını yaşamak, hem de zâhidâne davranmak konusu sûfilerce de uzun uzun tartışılmıştır. Mâdem ki zühd mâsivâyı terktir. Bir insan hem zâhidâne davranmak, hem de günlük hayatını yaşamak istese bir çelişki içine düşmeyecek midir? Zâhidlikle yiyip içmek, halka karışmak nasıl telif edilecektir, bunların hepsi mâsivâ değil midir? Gazâlî bu soruyu şöyle cevaplandırır:

Dünyâdan yüz çevirip Allah'a yönelmek, kalbin bütünüyle zikren ve fikren O'na yönelmesi demektir. Bu da ancak hayâtiyetini devam ettirmekle mümkündür. Hayâtın devâmı zarûrî ihtiyaçların karşılanması ile mümkündür. (58) Haddi aşmaksızın ve ibâdet için bedenden istifâde niyetiyle onu beslemek «mâsivâ meşguliyeti» sayılmaz. Hedefe götüren vâsıta da hedeften sayılır. Yazar bu konuda şu örneği verir:

Hac yolculuğunda devesinin yemi ve suyuyla meşgul olan kimse hacdan yüz çevirmiş sayılmaz. Beden, hac yolculuğundaki deve yerindedir. Yolculuk sırasında deveyi yedirip içirmekten maksat onu lezzete boğmak değildir. Dolayısıyla ihtiyaç mikdârı ile yetinip yiyip içmek, giyinmek, mal mülk edinmek de maddî lezzet, hevâ ve heves peşinde koşmak için olmayıp, kulluk içindir. Dolayısıyla bu kadarı zühde zıt olmayıp, hattâ zühdün şartıdır. (59)

Mal ihtirâsından yakasını kurtaramıyan kimse, şöyle bir mantığa baş vurmalıdır: İnsan hayâtı için mal ve su hemen hemen eşit değerdedir. Su ancak vücûdun ihtiyacı kadar içilip kullanılmaktadır. Tabiatıta su konusunda cimrilik yapılmamaktadır, ondan herkes faydalanmaktadır.

(57) Kutü'l-Kulûb, I, 549.

(58) Gazâlî'ye göre, tek başına yaşayan bir kimsenin 40 günlük; âile ve çocuk çocuk sâhibi olanın ise bir yıllık ihtiyâcı kadar mal biriktirmesi tevekküle mâni değildir. Tasavvufta tevekkül zühdden sonra gelen bir makam olduğuna göre, aynı durum zâhidlik için geçerlidir. Bk. İhyâ, IV, 345; Sabri Orman, Gazâlî'nin İktisat Felsefesi, 97, İstanbul 1984.

(59) İhyâ, IV, 285. Gazâlî'ye göre dünyâ ve âhiret rûhun iki hâlerinden ibârettir. Daha yakın olana, yakınlığından dolayı «dünyâ», daha uzak olana da «âhiret» denir. Ölümünden evvelki her türlü zevk, haz, arzu ve istekler dünyâ kavramı içinde yer alır. Yine ona göre mal veya servet bizâtihi ne iyi ne de kötüdür. Faydalıysa iyi, zararlıysa kötüdür. Bk. Sabri Orman, a.g.e 8;

Mal da böyle olmalı değil midir? Ekmek ile su, ihtiyaç olmak bakımından müsâvîdir. Buna rağmen su, kaplara doldurularak kimseden sakınılmıyor. Nehirler, çeşme ve kuyular ihtiyaç sâhiplerinin hizmetindedir. İşte düşünceli ve olgun insan nezdinde mal, su, altın, taş, hepsi müsâvî olmalıdır. (60)

İnsan için tabii ihtiyaç durumundaki dünyâ hakkında şu benzetmeler yapılır: Dünyâ kokusu güzel, lezzetli bir tür yemeğe benzer. Kim ihtiyacı kadar yerse fayda görür. İhtiyacından fazlasını yiyen ise ölüme mahkûm olur. Bir başka ifâdeyle dünyâ midedeki yemek gibidir. Sindirildikten sonra posası içeride kalırsa sıkıntı verir, hattâ ölüme yol açar. İnsan, ancak onu dışarı atınca râhata kavuşur. (61) Mevlânâ'ya göre de «Dünyâ Allah'tan gafil olmaktır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticâret etmek ve kadın dünyâ değildir.» (62) İlk dönem tasavvufunda da durum aynıdır: «Dünyâ demek, her kulun payına düşen hevâ ve heves, kalbinde taşıdığı istek ve arzular demektir.» (63)

Bütün bunların ışığında tasavvuftaki dünyâ anlayışı için, çağımızın bir düşünürü ile birlikte şöyle diyemez miyiz: Dünyâ, madde ve eşyâ olarak mutlaka uzağında durulması gereken bir nesne değil; ancak gurur, kibir ve büyüklenme vesilesi olan yönü ile kulu Tanrı'dan uzaklaştırdığı, ölçüde red ve inkârı gereken bir varlıktır. Kısacası «dünyâ» dışta değil içtedir. (64)

Tasavvufta maddî varlık olarak dünyânın, kendinden kaçılacak bir şey olmadığını belirttikten sonra şuna da işaret etmeliyiz: Zühd ancak var olan, sâhip olunan bir şeyden kendi kendini mahrum edince bir mânâ ifâde eder ve bu takdirde ruh kuvveti demek olur. (65) Esâsen yoksulluk içinde tam bir zâhidlik söz konusu değildir. Malî mülkü olmayana zâhid değil fakir denir. (66) Asıl zâhid, elinde her türlü maddî imkânı olup râ-

(60) İhyâ, IV, 238-239.

(61) Zeki Mübârek, Et-Tasavvufu'l-İslâmî, I, 98.

(62) Mevlânâ, Mesnevî, çev. Veled İbdudak, I, 79, İstanbul 1960.

(63) Kutü'l-Kulûb, I, 537.

(64) Bk. Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı, 76, İstanbul 1981.

(65) Zeki Mübârek, a.g.e I, 25.

(66) Bk. Gazâlî, K. Erbâin, 209. Tasavvufta övülen fakirlik de maddî «yoksulluk» demek değildir. Bu bir ruh hâlidir. Fakir kulun her zaman Allah'a muhtaçlığını idrak eder durumda olması demektir. Bu mânâda herkes fakirdir, çünkü herkes Allah'a muhtaçtır: «Ey insanlar siz Allah'a muhtaç (fukarâ)sınız, Allah ise müstağnîdir» Fâtır, 35/15. «Allah ganîdir, siz ise fakir (muhtaç)sınız» (Muhammed, 47/15).

hatlıkla kullanabilme durumunda olan , sırf Allah sevgisine ortak olma-
ması için bu maddî şeylere gönlünde yer vermeyen kimsedir. (67)

Mâlik b. Dînar (ö. 131/748)'a zâhid olduğu söylenince, asıl zâhid
Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719)'dir. Dünyâ ve dünyâ mülkü elinde bu-
lunduğu halde râğbet etmedi. Ben hangi konuda zâhid olayım? diye ce-
vap verdi. Gerçek şu ki, ârif kimsenin zühdü, imkân olduğu halde mad-
deye meyletmemektir. (68)

Zâhidliğin temel özelliği şu veya bu şekilde t e r k'tir. O bakımdan
yoksul bir kimseye zâhid denmez Çünkü elde bulunmayan şeyin terk e-
dilmesi söz konusu değildir. Ancak bir maddî varlığa sâhip olunup da o
varlık terk edilirse zâhid olunabilir. İnsan maddî varlık ve zenginlikle
imtihan edilmeden, ona bel bağlayıp bağlamıyacağı bilinemez. O halde,
elde bulunmayan bir şey için zühdden bahsedilemez. Elde bulunduğu
takdirde, belki de kalb ona yönelecektir. (69)

Böylece, özü iyi kavrandığı takdirde, genellikle sanıldığı gibi, zâ-
hidliğin yoksulluk, pasiflik ve dünyâdan kaçışı teşvik eden bir anlayış ol-
madığı görülüyor. Dünyâ, beşerî ihtirasların odak noktasını teşkil eden
bir sembol olarak, mağlûp edilmesi gereken bir düşman bir hasım kuv-
vet ise, önünden kaçarak değil, içinde kalıp zararlı tesirleri ile savaşa-
rak alt edilmeli değil midir? Mâsivâyı yenmek, ondan kaçarak değil, du-
rup dinlenmeden onunla uğraşıp pençeleşmekle mümkün olur Bu, Hz.
Peygamber'in de teşvik ettiği bir anlayıştır: «İnsanlar içine karışıp da
onlardan gelecek sıkıntılara katlanan müslüman, insanlara karışmayıp on-
lardan gelecek sıkıntıya sabretmek durumunda olmayan müslümandan
daha hayırlıdır». (70)

O halde «dünyâ, ister Tanrı varlığının tecellisi ister türlü kötülükle-
ri göğüslenecek bir hasım olarak alınsın, iman ehli için atlanıp geçilecek
durak değil, kâh tecellî ve neşvesini tadarak, kâh mâsivâ tarafıyla
boğuşarak içinden bir adım sıyrılmamak gereken bir varlık görünü-
mündedir.» (71)

(67) Bk. İhyâ, IV, 272.

(68) Kutü'l-kulûb, I, 506.

(69) Bkz. İhyâ, IV, 271; Kutü'l-Kulûb, I, 505.

(70) Ahmed b. Hanbel, V, 365; Tirmizî, Kıyâme, 55; İbn Mâce, Fiten, 23.

(71) Ülgener, a.g.e, 83. Bununla birlikte yazar, başka bir yerde tasavvufa göre
«Dünyâ artık içten de dıştan da uzağında durulması gereken ölümlü bir
varlık, daha doğrusu, var görünen bir yokluk» der ve bu pasif anlayışın
sürekli istilâ, sürgün, takip ve anarşi gibi sosyal olayların etkisinden doğ-
duğunu ifâde eder. Bk. a.g.e, 77.

Pasif bir tavır sergilemeyen bu zühd anlayışının bir tezâhürünü de sūfilerin evlenme ve kadın konusuna bakışlarında görebiliyoruz. Tasavvufdaki zâhidlik, hiçbir zaman Hristiyanlık'taki ruhbanlık anlayışına yer vermemiştir. Hz. Peygamber «Bize ruhbanlık yazılmadı» (72) buyurduğu gibi, Kur'an'da da bu uygulama hoş karşılanmaz (73). Burada söz konusu edilen ruhbanlık, kadınları terketmek, hattâ bu yüzden kendini hadım ettirmek şeklindeki uygulamadır. (74)

Mutasavvıflara göre evlenme ve kadın hakkında zühd söz konusu olamaz. Çünkü, kadınlar zâhiderin en büyüğü olan Hz. Peygamber'e sevdirmişti. (75). Hattâ çok kadınla evlilik de böyledir. Şahâbenin en zâhidlerinden olan Hz. Ali'nin birden fazla karısı ve câriyeleri vardı. (76) İlk sūfilerden Ebû Yezîd el-Bistâmî (261/875) hakkında bu konuda şu bilgi nakledilir: Bâyezîd, yemek külfetinden ve kadına ihtiyaç duyma sıkıntısından kurtarması için Allah'a niyazda bulunmak ister. Sonra kendi kendine, Allah'ın resûlü bile O'ndan böyle bir şey istememişti, benim istemem nasıl câiz olur, diye pişmanlık duyar, bu yolda duâ etmekten vaz geçer. (77)

Zâhidliğin maddeden uzaklaşmak ve bilfiil dünyâ hayâtını terk etmek demek olmayıp, aksine dünyânın tam içinde bulunarak yaşanması gereken bir ruh hâli olduğunu belirtmiş bulunuyoruz. Bunun nasıl tatbik edileceğine gelelim ve evvelce kısmen değindiğimiz bu konuyu biraz daha açalım:

Zâhidlik her şeyden önce kalbî bir fiildir, yani mânevî bir özelliktir. Hâris el-Muhâsibî (243/857) «Zühd, kalbde dünyânın bir değer taşımamasıdır, geçici şeylerin kalbde bir ağırlığı olmamasıdır» derken, Bâyezîd şu husûsa dikkati çeker: «Zâhid, bir şeye sâhip olmayan demek değildir. Asıl zâhid, malın mülkünü kendisine sâhip olmadığı kimsedir.» (78) Mal mülk

(72) Ahmed b. Hanbel, IV, 226

(73) Üzerlerine gerekli kılmadığımız halde, Allah'ın rızasını kazanmak için bir de ruhbanlık icad ettiler, fakat ona da hakkıyla riâyet etmediler.» (Hadid, 57/271).

(74) Süleyman Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, 7, İstanbul 1969.

(75) «Bana dünyânızdan üç şey sevdirdi: Kadınlar, güzel koku ve gözümün nûru olan namaz.» anlamındaki hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, III, 128, 199; Neseî, Hubbü'n-Nisâ, 58, 60.

(76) Kutü'l-kulûb, II, 542'

(77) Kuşeyrî, Risâle, 23; S. Uludağ terc. 92.

(78) Kutül'-Kulûb, I, 546.

esâretinden kurtulunca, onu sarfetmek de kolaylaşacaktır böylece başka bir güzel huy doğacaktır: Cömertlik. Gerçekten cimrilik dünyâya aşırı bağlılığın mahsûlü, cömertlik ise zühdün meyvesidir. Meyveyi övgüye değer buluyorsak, meyvenin aslını da övmeliyiz. (79)

Sûfiler, zühdün bu kalbî yönüne bilhassa dikkatî çekerler: «Gerçek zühd bir şeyi kalbden çıkarmaktır.» (80) «Zühd, elin boşaldığı şeyden kalbin de boşalmasıdır.» (81) «Zühd bir meliktir, (kötü ve çirkin huylardan) boşaltılmayan kalbde ikamet etmez.» (82) Bu konuda en güzel ifâdelerden biri Mevlânâ Celâleddin (672/1273)'in Mesnevi'sinde yer alır. Mevlânâ'nın verdiği örnek gayet canlıdır: «Dünyâ nedir? Allah'tan gafil olmaktır (...) Suyun gemi içinde olması geminin helâkidir. Geminin altındaki su ise gemiye, geminin yüzmesine yardımcıdır.» Yani hayat gemisinin yüzmesi için dünyâ ve madde suyu mutlaka lâzımdır. Fakat onu geminin içine (kalbe) sokmamak gerekir. (83)

Zühdün gayesi, bütün tasavvuf umdelerinde olduğu gibi, kulu Allah'a yaklaştırmak, kalbine O'nun iman ve sevgisini doldurmaktır. Kalbin boş kalması söz konusu değildir, o mâsivâdan uzaklaşınca Allah'a yönelcektir. Başkasına yönelen Allah'tan, Allah'a yönelen başkasından uzaklaşır. (84)

Zâhidlik az değerli olanla daha değerli olan arasında ikincisi lehine tercihte bulunmaktır. «Dünyâdâ zâhidlik helâl olanı haram saymak, mahı terk etmek demek değildir. Asil zâhidlik, kendi elindekine Allah katında olandan daha çok değer vermemen, bir musîbete uğrayınca, kalıcı da olsa, onu nîmet telâkkî etmendir. (85)

(79) İhyâ, IV, 275

(80) Kutü'l-Kulûb, I, 504.

(81) Serrâc, el-Lumau Fi't-Tasavvuf, 72, Mısır, 1960; Kuşeyrî, Risâle, 94.

(82) Kuşeyrî, Risâle, 96; S. Uludağ terc. 214. Türk mutasavvıfı Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'nin şu beytinde durum daha açıktır:

«Sür çıkar ağyârı dilden tâ tecellî ede Hak

Pâdişah girmez sarâya hâne mâmur olmadan» Bk. M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 95.

(83) Bk. Mesnevî terc. I, 79, Mevlânâ Celâleddin müteâkip beyitlerde konuyu şöyle devam ettirir: «Ağzı kapalı testi, içi hava dolu olduğundan derin ve uçsuz bucaksız su üstünde yüzüp gitti. İşte fakr havası oldukça insan dünyâ denizine batmaz, denizin üstünde durur. Bütün dünya onun mülkü olsa, bu mülk gözünde hiçbir şey değildir. Şu halde kalbini Min Ledün ululuğunun havasıyla doldur, ağzını da bağla mühürle.»

(84) İhyâ, IV, 252.

(85) Tehânevî, Keşşaf, I, 611. Bu ifâde aynen bir hadîsin sözleridir. Bk. Tirmîzî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1.

İşin derûnî tarafını ihmal edip, zâhidliği sâdece maddî mânâda terk olarak ele almak, tasavvufun amaçladığı müsbet sonucun tam tersi bir duruma da yol açabilir: «Malı mülkü terk etmek zâhidlik alâmeti değildir. Bu bazan mahrûmiyet içinde ve zâhidâne yaşamak görüntüsü yoluyla övünmek için de yapılır.»⁽⁸⁶⁾ Türk mutasavvıflarından İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631)'ye göre de: «Cemî mâsivânın muhabbeti kalbünde kalmadıktan sonra ser-tâ-ser dünyâ senin mülkün olsa zarar vermez.» Mesnevî şârihi ilâve eder: Hz. İbrahim, Süleyman ve nice evliyânın malı mülkü vardı. Fakat Allah'tan gafil olmadıkları için, mal mülk onlara perde olmazdı. Unutmamalısın ki, Seni Mevlândan alıkoyan her şey senin dünyandır.⁽⁸⁷⁾

Demek ki gerçek zühd, kulun Allah ile meşgul olmasına mâni olan ve onu Allah'tan alıkoyan şeyi terk etmektir.⁽⁸⁸⁾ Mutasavvıflarca verilen bu târif, «Ey inananlar, mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın» (Münâfikun, 63/9) âyetine de tıpatıp uymaktadır.

Dünyâya ve maddeye aşırı derecede gönül bağlanmadığı takdirde, onların varlığı veya yokluğu insanı fazla etkilemeyecektir. Dolayısıyla, zühd anlayışı yüksek bir ruh olgunluğunun kaynağını teşkil edecektir. Bu da varlığa sevinmemek yokluğa yerinmemektedir. «Varlığa sevinmemek ve yokluğa yerinmemek zühdde bir makamdır.»⁽⁸⁹⁾ Mutasavvıflar, «Bu da elinizden çıkana üzülmemeniz ve size verdiğine fazla sevinmemeniz içindir» (Hadîd, 57/23) âyetini zühdün kaynağı olarak gösterirler. Buna göre zâhid, elinde mevcut olan dünyâlığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimsedir.⁽⁹⁰⁾

Böyle bir zühd anlayışı, insanı küçük hesapların adamı olmaktan

(86) İhyâ, IV, 300.

(87) Ankaravî, Minhâcü'l-Fukara, 164, İstanbul 1286.

(88) Bk. Kuşeyrî, Risâle, 95; İhyâ, IV, 284.

(89) Kutü'l-Kulûb, I, 105.

(90) Bk. Kuşeyrî, Risâle, 94; İhyâ, IV, 300; Tehânevî, Keşşaf, I, 610 Yunus Emre'nin şu mısraları bu gerçeği ifâde eder:

«Ne varlığa sevinirim ne yokluğa yerinirim

Askın ile avunurum bana seni gerek seni» Bk. Burhan Toprak, Yunus Emre Divanı, 124, İstanbul 1960.

ZÂHİDLİK NEDİR, DÜNYÂ — AHİRET DENGESİ NASIL KURULUR?

kurtarıp hoşgörülü kılacaktır. Çünkü «Zühd, bir musîbete uğramanla uğramaman ve seni övenle yerenin senin nazarında eşit olmasıdır» (91)

Zâhidliğin her devirde ve herkes tarafından, açıklamaya çalıştığımız ideal seviyede anlaşılıp tatbik edildiğini söylemek elbette mümkün değildir. İnsanların din anlayışı ve idrak seviyesine göre bunun da bir takım dereceleri vardır. Gazâlî şöyle bir sıralama yapar: 1— Gönlü dünyâyı istediği halde mücâhede ile ondan vaz geçmek için gayret eden kimselerin (mütezehhid) zühdü. Bu, işin başlangıcıdır. 2— Gönlündeki dünyâ ilgisini kesen, fakat bu sebeple sevinen, yani zâhidliğine büyük değer veren kimsenin durumu. Böyle insan zâhid dir, fakat henüz eksikleri vardır, çünkü kendi zühdüne değer vermektedir. 3— Zühdde de zâhid olanın, yani kendi zâhidliğine ayrı bir değer vermeyen kimsenin hâlidir. En yüksek derece budur.

Gayesi bakımından da zühd üçe ayrılır: 1— Ahiret azâbından kurtulmak için baş vurulan zühd. Bu, korkanların zühdüdür. 2— Cennet nimetlerine kavuşmak gayesiyle yapılan zâhidlik, ümit sâhiplerin zühdüdür. 3— Cehennem korkusu veya cennet ümidini hiç hesâba katmaksızın, sırf Allah sevgisi ile tutulan zühd yoludur. Gerçek zühd budur. İlk ikisi alış-verişten ibârettir. (92)

Dince haram sayılan şeyleri terk etmek sıradan kimselerin (avam), helâlin fazlasını terk etmek seçkinlerin (havâs), Allah'la meşguliyete mâni olan şeyleri terk etmek ise âriflerin zühdüdür, şeklindeki bir sıralama da söz konusudur. (93)

Zâhidliği, insanın sâdece dünyâ ve maddeye karşı alması gereken tavır ile sınırlı görmeyip, onun nefis terbiyesi ve ahlâk güzelliği ile ilgili yönünü ön plâna çıkaran bir anlayış da dikkati çeker. Buna göre zühdün

(91) Kutü'l-Kulûb, I, 544. Bu prensipleri hayat kaidesi hâline getirmiş olmalı ki, Aşık İbrahim Tennûri (887/1482) şöyle der:

«Hoştur bana senden gelen

Ya hıl'at ü yahut kefen

Ya tâze gül yahut diken

Kahrın da hoş lûtfun da hoş» Bk. Vasfi Mahir Kocatürk, Tekke Şiiri Antolojisi, 115, Ankara 1955.

(92) Bu konuda bk. Gazâlî, K. Erbâin, 206-208; İhyâ, IV, 280.

(93) Kuşeyri, Risâle, 96. Biraz farklı bir sıralama için bk. Kutü'l-Kulûb, I, 537.

en faziletliyelerinden biri siyâset, mevki, makam ve medhedilme karşısındaki zühddür. Bunlar en önemli dünyâ bağlardır. Bunlar karşısındaki dikkatli tavra yani bu konuda temkinli ve ihtiyatlı olmaya, ehemmiyetinden dolayı, ulemânın zühdü denmiştir. (94) Gerçekten makam, mevki ve toplum önderliği gibi konulara karşı olan ihtirâsı frenleyebilmek, paraya pula karşı ilgiyi azaltmaktan daha zordur. Çünkü para ve maddî varlık da, sırasında bu birinciler için kolaylıkla sarfedilebilir. (95)

Zühd fakr, tevekkül, kanaat, uzlet gibi kavramların, dünyâ hayâtı ve maddeye karşı menfi bir tavır almak şeklindeki anlaşılışı yaygın bir kanaattir. Tasavvufi eserlerde bu şekildeki görüşü destekleyen hayli malzeme bulmak da mümkündür. Ama bütün bu kavramların, bu makalede ortaya koymak istediğimiz müsbet ve hayâta dönük yorumuna dair de pek çok bilgi yer almaktadır. Kanaatimizce, ilk dönemlerden itibaren bu kavramların anlaşılışı ve uygulanışı biçiminde, içinde bulunulan sosyal durum ve çevre şartlarının etkisi büyük olmuştur. (96) Bu husûsun ayrıntıları ile tesbîti, sosyal ve psikolojik âmilleri de göz önüne alarak, her devir ve bölgeye âit tasavvuf anlayışı ve uygulamalarının nasıl olduğunu araştırıp ortaya koymakla mümkündür. Yapılacak böyle bir araştırma sonucu, hayattan kopuk olmayan ve aktif tasavvuf anlayışının temsilcisi sayılacak pek çok örnek şahsiyete rastlanacağından şüphemiz yoktur. Zira ilk devirlerden itibaren tasavvuf mensupları arasında, ticâret ve zenaatla meşgul bulunanlara, ziraat işlerinde çalışanlara, meslek teşekkülleri kuranlara, vatan savunması ve fetih hareketlerine bizzat iştirak edenlere, eğitim hizmetlerinde vazife alanlara ve bu yolda eserler yazanlara, hemen her bölgede rastlanmaktadır.

(94) Kutü'l-Kulûb, I, 541.

(95) Bk. Kuşeyri, Risâle, 90.

(96) Zeki Mübârek Sûfilerin dünyâyı aşırı derecede kötülerinde tasavvufun zuhûru sırasındaki ictimâî bozukluk ve dünyâ düşkünlüğünü tesiri vardır.» der. Et-Tasavvufu'l-İslâmî, II, 100. Ülgener'e göre ise «Kulluk ve ibâdet yolunda günün her dakikasına hakkını vermek için gözlerini geçmiş ve geleceğe kapalı tutan bir rizâyat ilk İslâm'ın yabancısıdır.» (Age, 57). Ama zamanla tasavvufta bazı dış şartların tesiri ile «Dünyâ artık içten de dışta uzağında durulması gereken ölümlü bir varlık, daha doğrusu var görülen bir yokluk» hâlini alır (s. 77).

(RESUME)

QUEL EST L'ASCÉTISME, COMMENT ETABLIT-ON L'ÉQUILIBRE DU MONDE ET L'AU-DELA?

L'homme est un être formé d'un corps et de l'âme. Le bonheur de l'homme dépend de l'équilibre entre son corps et son âme. Mais cet équilibre peut facilement se défaire au désavantage de l'âme. C'est la religion qui établit l'équilibre. Le soufisme consiste à appliquer en profondeur les principes de la religion. Dans le soufisme l'ascétisme (zuhd) est un principe établissant de l'équilibre entre le monde et l'au-delà, entre la matière et l'âme. Mais il faudrait que ce soit compris clairement.

Dans le Coran il ya des versets qui attachent de l'importance à l'au-delà tout en affirmant que la vie terrestre est éphémère et trompeuse. Aussi le Prophète n'accorde-t'il pas beaucoup de valeur à la vie terrestre. Les historiens écrivent que le Prophète et ses compagnons ont vécu d'une manière assez ascétique. Cette manière de vivre et de compréhension que l'on dit «l'ascétisme d'Islam» forme l'origine du «mysticisme musulmane».

Le Coran affirme: «N'oublie pas ta part du monde». Mais il ajoute: «Que ni vos biens et ni vos enfants ne vous distraient de vous souvenir de Dieu!» Ce verset établit l'équilibre.

Le monde que l'on blâme dans le Coran et que l'on doit abandonner n'est pas la terre mais ce sont les désirs ardents et les convoitises. C'est comme cela dans le soufisme aussi: «Le monde c'est ce qui te retient de t'occuper de Dieu.» La richesse qui n'est pas un rideau entre Dieu et l'homme est agréable. «Que c'est beau le bien acquis pour un homme de bien!» affirme le Prophète. «Le monde c'est l'oubli de Dieu. Etoffe, argent, commerce et femme ne sont pas le monde.» affirme Mavlana de son côté La vie mondaine n'existe pas en Islam et en soufisme.

Le cœur ne peut pas rester vide. Ou l'amour de Dieu ou l'amour des autres y prennent place. Le but de la vie ascétique est de libérer le cœur de tout pour y placer uniquement l'amour de Dieu. Le dénuement n'est pas indispensable pour l'ascétisme il n'a pas sa place dans le dénuement. Les choses matérielles sont absolument nécessaires pour assurer la poursuite de la vie, mais il ne faut pas essayer de les introduire jusqu'au fond du cœur.

Les concepts comme ascétisme, pauvreté (faqr), confiance en Dieu (tavakkul), sobriété (qanaat) et solitude (uzlet) sont généralement considérés comme une prise de position contre la matière et la vie terrestre. C'est une opinion très répandue. Mais il existe beaucoup de documents concernant l'interprétation affirmative et tournée vers la vie de ces concepts dans les oeuvres mystiques. A la fin d'une recherche sérieuse, il est certain que l'on puisse trouver beaucoup de personnalités modèles représentant la compréhension du soufisme actif et lié à la vie.